

UDK 28-184.3:929 Ibn Hanbal A.

Primljeno: 09.09.2022.

Stručni rad
Professional paper

Haris Veladžić

KA NOVOM RAZUMIJEVANJU IBN HANBELOVOG TEOLOŠKOG UČENJA

(Adnan Silajdžić, Samir Beglerović, *Akaidsko učenje imama Ibn Hanbela – hanbelijsko tumačenje osnova islamskog vjerovanja*, El-Kalem, Sarajevo, 2021)

Knjiga *Akaidsko učenje imama Ibn Hanbela – hanbelijsko tumačenje osnova islamskog vjerovanja* autora Adnana Silajdžića i Samira Beglerovića nastavak je projekta koji ima za cilj kako kroz klasične, tako i savremene komentare prezentirati osnove islamskog vjerovanja, te na taj način popuniti prazninu koja je primjetna kada je posrijedi klasično muslimansko učenje o osnovama islamskog vjerovanja. Iako je učenje Ibn Hanbela već neko vrijeme aktuelno na našim prostorima, njegova teološka misao u ranijem periodu, prije publiciranja ove studije, nije bila predmet značajnijih analiza i kritičkih osvrtā. Vrijednost studije ogleda se, između ostalog, u činjenici da kroz jednu sasvim novu perspektivu promatra ranomuslimanska teološka mišljenja, jer za razliku od većine ranijih istraživanja koje se fokusiraju na kritičku valorizaciju samih učenja, ona insistira na sagledavanju i utjecaju društveno-historijskih prilika na formiranje i razvoj tih učenja.

Djelo se, pored Predgovora koji su napisali Nedžad Grabus i Orhan Jašić te Pogovora koji je načinio Rešid Hafizović, sastoji iz tri cjeline. Prva cjelina je *Uvod u Članke vjerovanja iz ranog naslijeđa imama Ahmed ibn Hanbela*, kroz koji autori, ukratko predstavljajući sadržaj predmetnih članaka, naglašavaju da se njihovo autorstvo ne može sa sigurnošću pripisati imamu Ibn Hanbelu, ali uprkos toj činjenici oni ipak na autentičan način rekonstruišu početke etabliranja njegova teološkog naslijeđa.

U drugoj cjelini, u arapskom izvorniku i prijevodu na bosanski jezik, prezentirano je ukupno dvadeset članaka vjerovanja po učenju imama Ahmed ibn Hanbela. Kroz sadržaj poslanice aktualizirana su prije svega pitanja koja se odnose na grijeh i licemjerstvo, potom slijede eshatološke teme: gledanje i razgovor sa Uzvišenim Gospodarom, Poslanikovo zagovornništvo i njegov havd, mizan, Džennet i Džehennem, da bi naposljetku bila prezentirana još neka klasična akaiidska pitanja poput definiranja suštine imana, kao i mogućnost njegovog povećanja, odnosno smanjenja, pitanje kadera – određenja, naglašavanje stava o nestvorenosti Kur'ana te gradiranje ashaba Allahovog poslanika. U samom tekstu poslanice kroz čiji tekst su predstavljena navedena pitanja, dominiraju kur'anski ajeti i hadisi, u čemu se jasno prepoznaje temeljna odrednica tradicionalističkog teološkog mišljenja.

Konačno, treća cjelina, kroz koju su problematizirana neka pitanja kojima se u prošlosti krajnje nekritički pristupalo, nosi naslov *Komentar na Članke vjerovanja po učenju imama Ahmed ibn Hanbela*. Uprkos ovakvom podnaslovu, ipak se ne radi o klasičnom komentaru, iz prostog razloga što sadržaj, odnosno teme ovog creda, u značajnoj mjeri korespondiraju sa temama na koje su se autori referirali u svom ranije objavljenom djelu *Akaiidska učenja imama Ebu Hanife*. Prema tome, studija *Akaiidsko učenje imama Ibn Hanbela*, koja je svojevrsni nastavak prije nekoliko godina objavljenog djela o hanefijskoj tradiciji tumačenja osnova islamskog vjerovanja, predstavlja ustvari jedan opći uvod koji se bavi nastankom i razvojem ranog muslimanskog mišljenja, i to kroz nekoliko pitanja, koja ćemo u nastavku ukratko izložiti.

1. Tradicionalno i netradicionalno učenje

S obzirom na važnost i značaj tradicije, autori se kritički odnose prema muslimanskim misliocima koji su kroz povijest imali različit i nekonzistentan pristup u definiranju ovog pojma, pri čemu je on nekada razumijevan kao „način odnošenja prema nečemu“ (običaj, sunnet), potom kao „vrijednost koja se nasljeđuje“, zatim je korišten u značenju „tragova“ ranijih generacija, ali i u značenju „slijeđenja na način oponašanja“ (taklid). Kao posljedica ovakvog pristupa tradiciji u literaturi je ustaljena praksa da se imam Ahmed i njegovo učenje oslovljava kao tradicionalno, za razliku od imama Ebu Hanife i Šafije koji se kvalificiraju kao racionalisti. Jedan od razloga zbog kojeg se hanbelijska tradicija mišljenja danas predstavlja kao dominantno tradicionalna, treba tražiti i u ranije spomenutoj činjenici nepostojanja autentičnih teoloških djela imama Ibn Hanbela, na tragu čega su kasniji, krajnje tradicionalistički stavovi, jednostavno pripisani Ahmed ibn Hanbelu.

Za razliku od ovog, ustaljenog kvalificiranja karaktera pojedinih učenja, u kojem se naglasak stavlja na korišteni metod, Silajdžić i Beglerović će uspostaviti sasvim drugi kriteriji na temelju kojeg se neko učenje ima smatrati tradicionalnim – a to je autentično čitanje temeljnih izvora islama. Prema tome, svako učenje, bez obzira na vremenski kontekst ili korištenu metodologiju, kojem je ishodište Tradicija (Kur'an i sunnet) ima se smatrati tradicionalnim, za razliku od onih učenja koja svijet i stvarnost promišljaju na način da zanemaruju realnost Tradicije, odnosno Objave, i koja se posljedično tome smatraju netradicionalnim učenjima, a karakteristična su za postmoderno doba. Ovakvo razumijevanje tradicije imalo je za cilj dovesti u istu ravan učenje imama Ahmeda sa učenjem Ebu Hanife i Šafije, na način da se učenja svetrojice imama imaju smatrati tradicionalnim, s obzirom da se temelje na autentičnom čitanju temeljnih izvora islama, što svakako ne znači negiranje različitih metodologija kojim su se navedeni imami koristili u svom odnosu i promišljanju izvora islama.

2. Ibn Hanbelov odnos prema izvorima islama

Nakon što su ustvrdili tradicionalni karakter učenja svetrojice imama, autori su se u nastavku bavili karakteristikama Ibn Hanbelovog odnosa prema temeljnim izvorima islama, još jednom naglašavajući kako je taj odnos, u kontekstu akaidskih učenja, nemoguće derivirati iz njegovih autorskih djela, s obzirom na autentičnost samo jednog sadržaja – tj. njegove oporuke koju je on izdiktirao, a u čijem uvodu naglašava svoju pripadnost islamu kroz svjedočenje Allahovog jedinstva i Muhammedovog poslanstva. Imajuću u vidu da su akaidiska pitanja u Ibn Hanbelovoj oporuci, kao njegovom jedinom autentičnom djelu, tretirana na jedan općenit način, svaku detaljniju analizu njegovih akaidskih učenja nužno je temeljiti na tzv. hanbelijskom naslijeđu, odnosno na predajama koje govore o njemu i njegovim stavovima, a čija autentičnost je nerijetko upitna, te na svjedočenju njegovih savremenika, na tragu čega su Silajdžić i Beglerović definirali nekoliko ključnih karakteristika Ibn Hanbelovog odnosa prema izvorima islama.

Temljna karakteristika tog odnosa i ono što izdvaja imama Ahmeda u odnosu na ostale imame jeste njegovo insistiranje na primarnoj ulozi hadisa, čak i onda kada njegov doslovni tekst nije moguće dovesti u neposrednu vezu sa određenim problemom. Kao jedan od primjera navodi se poznati stav imama Ahmeda o nestvorenosti Kur'ana, a obrazlažući taj svoj stav, imam Ahmed se između ostalog poziva na hadis koji govori o tome da je prednost Kur'ana u odnosu na ostali govor,

kao prednost Gospodara u odnosu na Njegove robove. U takvom pozicioniranju hadisa, autori su prepoznali, prije svega, jednu vrstu *dogmatizma*, koji je ograničio mogućnost spoznaje Uzvišenog Boga isključivo na doslovni sadržaj teksta hadisa, pri tome u potpunosti isključujući mogućnost spoznaje Boga kroz spoznaju svijeta. Zbog Ibn Hanbelovog insistiranja na prihvatanju doslovnog značenja hadisa, pored dogmatizma, u njegovom odnosu prema temeljnim izvorima islama autori prepoznaju i *fideizam*, s obzirom na njegov stav da svako religijsko mišljenje treba biti izvan okvira bilo koje vrste racionalnog promišljanja. Ovakav odnos prema hadisima najzornije je oslikan u jednom od članaka poslanice, u kojem imam Ahmed, nakon navođenja nekoliko hadisa, nagašava svoj dogmatski stav kada je u pitanju odnos prema hadisu: „Predajemo im se (hadisima) makar i ne znali njihova tumačenja. Ne raspravljamo o njima, ne prepiremo se oko njih, ne tumačimo ih, već ih prenosimo kako su do nas i došli. Vjerujemo u njih i znamo da su istina, kako je rekao Allahov Poslanik a. s. Prihvatamo ih, a ne odbijamo“.

Uprkos navedenom, u djelu je ipak naglašena nekonzistentnost i nemogućnost jednodimenzionalnog prikaza Ibn Hanbelovog odnosa prema izvorima islama, s obzirom da su zabilježeni slučajevi u kojima je, rješavajući određena pitanja, posezao za analogijom i insistirao na vlastitom mišljenju. Dakle, iako je Ahmed ibn Hanbel dominantno predstavljen kao neko ko je u aktualiziranju detalja vjerovanja i drugih aspekata religije islama preferirao uzdržavanje, odnosno insistirao na literalističkom aspektu Teksta, autori su kroz ovu studiju ukazali da je u formuiranju svojih stavova ipak primjetno koristio i razum kao instrument spoznaje, ali i kao metod prilikom deriviranja propisa. Kao primjer Ibn Hanbelovog posezanja za analogijom autori su naveli njegov stav po pitanju korištenja ulja kao sredstva za čišćenje, shodno kojem je smatrao da se uljem, s obzirom da nema ista svojstva kao i voda, ipak ne može čistiti.

Na osnovu navedenog, značaj ovog djela ogleda se upravo u tome što na argumentovan način naglašava obje dimenzije Ibn Hanbelovog odnosa prema Tradiciji: ne zanemaruje primarno tradicionalistički, ali ukazuje i na racionalni pristup, čime se, barem na našem govornom području otvara sasvim nova perspektiva razumijevanja Ibn Hanbelovog mišljenja.

3. Društveno-historijski kontekst nastanka ranih škola kelama

U jednom od članka kroz koje je predstavljeno teološko učenje Ibn Hanbela nedvosmisleno je nedozvoljenim okarakterisano učenje sljedećih škola mišljenja: kaderita, murđžija, ši'ija i džehmija, a istog stava po pitanju učenja ovih škola bili su

gotovo svi mezhebi ehli sunneta. S obzirom da su najznačajnija učenja navedenih škola autori elaborirali kroz *Akaidška učenja Ebu Hanife*, u ovom djelu su se bavili u potpunosti zanemarenim i prilično nepoznatim fenomenom politički ideologiziranog pristupa tumačenju temeljnih izvora islama, koji je svoje ishodište imao u teološkom učenju dominantnom u vrijeme vladavine umejevićke imperije.

Primarni cilj aktualiziranja ovog problema bio je ukazati na važnost razumijevanja interpretativnih tokova ranog muslimanskog mišljenja u skladu sa društveno-historijskim okolnostima u kojima su ti tokovi egzistirali. Sagledavajući ovo pitanje, Silajdžić i Beglerović konstatuju da je nemoguće zanemariti odnosno negirati različite tokove ranomuslimanskog mišljenja, ali, s druge strane, činjenica je da, historijski motereno, u njihovom nastanku i razvoju prostoje različite nelogičnosti i netačnosti, što dodatno obavezuje na krajnje ozbiljan kritički pristup. Zbog toga je u knjizi posebna pažnja posvećena društveno-historijskoj analizi života i djela osoba koje su imale ključnu ulogu u nastanku i razvoju danas najpoznatijih ranih škola kelama: Ma'bed el-Džuhenija, Džejlan ed-Dimeškija i Džehm ibn Safvana. Autori se u ovoj knjizi nisu bavili samim sadržajem njihovih učenja, ali su skrenuli pažnju na neke činjenice koje se moraju uzeti u obzir, a koje dovode do brojnih poteškoća u pokušaju rekonstrukcije njihovog mišljenja. Prije svega, el-Džuheni kao ni ed-Dimeški i Ibn Safvan iza sebe nisu ostavili nijedno teološko djelo, tako da je njihova mišljenja bilo moguće saznati isključivo na temelju pisanja kasnijih teologa, nerijetko i njihovih oponenta. Osim toga i historijska djela donose krajnje neprecizne a nerijetko i kontradiktorne podatke o njihovom životu. Sljedeća činjenica koju svakako treba imati na umu prilikom razumijevanja učenja ovih alima jeste njihova društveno-politička angažiranost, što je uz navedene, ali i brojne druge okolnosti rezultiralo kasnijim konfuznim i kontradiktornim predstavljanjem ovih škola.

Inače, u literaturi koja govori o ranomuslimanskom teološkom učenju prevladava pojednostavljen, jednodimenzionalni pristup koji ne nudi mogućnost objektivnog sagledavanja uloge, ali i značenja kako samih pojmova tako i ideja, odnosno događaja karakterističnih za period nastanka ranomuslimanskog teološkog mišljenja. Upravo na primjeru formiranja i razvoja jednog takvog mišljenja, škole murdžija, autori su ustvrdili kako je za potpuno i objektivno razumijevanje određenih termina, pojava i ideja nužan interdisciplinarni pristup, s obzirom da su isti termini, odnosno pojave u različitim historijskim etapama imali i različita značenja. Taj fenomen autori su prezentirali upravo kroz značenja izraza „murdžija“, čiji je nauk o *irdža-u* – suspendaciji, u početku imao isključivo politički aspekt koji se manifestirao kroz suspendiranje donošenja suda o ranomuslimanskim podjelama i sukobima, da bi tek

kasnije, u vrijeme Abasovića, isti izraz zadobio dobitno značenje, kada biti murdžija podrazumijeva pripadnost školi mišljenja koja je „skrenula s pravog puta“. Kako su društveno-historijske okolnosti utjecale na kasniji tretman pojedinih škola mišljenja vidljivo je u djelima klasičnih autora koji su ih u određenim slučajevima potpuno različito predstavljali, odnosno na različite načine tretirali iste ličnosti. Tako na primjer, Eš'ari govoreći o učenjacima koje smatra murdžijama, uopće ne spominje Ma'beda el-Džuhenija, za razliku od, na primjer Bagdadija, koji djeluje u drugačijem društveno-historijskom i religijskom kontekstu i koji el-Džuhenija ipak spominje kao murdžijskog učenjaka.

Jedan od razloga za ovakav pristup ranomuslimanskom mišljenju svakako su i nastojanja autora da se u svakoj generaciji, umjesto uvriježenog, gotovo dogmatskog, razvija danas sve manje izražen kritički stav naspram ukupnog muslimanskog interpretativnog naslijeđa. Zbog toga, u jednom od zaključaka ove studije autori navode da „za nas nije toliko interesantna, uvjetno rečeno, tačnost ili pogrešnost njihovih stavova izrečenih sada već prije trinaest stoljeća, na čemu se sve vrijeme u muslimanskim krugovima insistira, već prije svega originalnost i razvoj metoda koje su koristili, kao i potvrda njihove snažne angažiranosti i fokusiranost na aktuelne izazove s kojima su se njihove generacije suočavale“.

Iako obimom prilično kratka (102 stranice) studija *Akaidsko učenje imam Ibn Hanbela* predstavlja dragocjeno štivo koje donosi mnoštvo podataka o nastanku i razvoju ranomuslimanskog teološkog mišljenja te se nameće kao temeljit izvor za nova istraživanja i kritička propitivanja ukupnog muslimanskog interpretativnog naslijeđa. Bez sumnje, knjiga će biti zanimljiva akademskoj zajednici, a posebno korisna profesorima i studentima islamskih fakulteta na kojima se ova tematika usputno i vrlo oskudno tretirala, ali i imamima, koji se sve češće susreću sa različitim interpretacijama fundamentalnog akaidskog sadržaja.

Adresa autora
Author's address

Haris Veladžić
Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini
Islamski pedagoški fakultet
Muftijstvo bihačko
haris_veladzic@hotmail.com